

Stanisław Dziekoński

Wychowanie ekologiczne w perspektywie personalistycznej

Studia Ecologiae et Bioethicae 1, 445-456

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław DZIEKONSKI*

Wychowanie ekologiczne w perspektywie personalistycznej

W Polsce od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku coraz więcej mówi się na temat personalistycznej koncepcji wychowania. Liczne publikacje w tym względzie nie zmieniają jednak faktu, że zasady tego wychowania częściej pozostają na „papierze” niż w praktycznym zastosowaniu. Fakt ten stanowi duże wyzwanie głównie dla teoretyków chrześcijańskiego wychowania, którzy upatrują w personalizmie warunków dobrego i skutecznego wychowania, również w wymiarze ekologicznym.

1. Ogólna charakterystyka personalistycznej koncepcji wychowania

Przedstawienie ogólnych założeń wychowania personalistycznego wydaje się być rzeczą pierwszorzędną w zrozumieniu znaczenia tej koncepcji dla edukacji ekologicznej. W personalizmie pedagogicznym zostaje wyeksponowana wartość samego człowieka jako osoby. Podstawową i autonomiczną wartością i celem działań jest rozwój jego osobowości. Człowiek – osoba jest nie tylko podmiotem, ale też normą, kryterium dla innych wartości. Osoba jest celem i dobrem dla niej samej. W płaszczyźnie etycznej jest wartością bezwarunkową. Dobro osoby ludzkiej, jej bezpieczeństwo i rozwój są nadrzędną zasadą moralną, której trzeba podporządkować inne wartości, nawet jeśli byłyby uznane za fundamentalne dla rozwoju społeczeństwa i gospodarki. Prymat wartości osobowych przeciwstawia się ujęciom indywidualizmu i socjologizmu¹. Personalizm próbuje bowiem ukazać we właściwych proporcjach prawa jednostki oraz znaczenie społeczeństwa w jej indywidualnym rozwoju². Personalistycznie pojęte środowisko jest rozbudowaną „wspólnotą osób”, zróżnicowa-

* Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹ Por. J. HOMPLEWICZ, *Etyka pedagogiczna*, Warszawa 1996, s. 113-114.

² Por. Z. MARCINIAK, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 1978, s. 159; por. także R. PROIETTI SEGNALE, *La pedagogia personalizzata e l'azione pedagogico – pastorale nella scuola*, Roma 1990, s. 91-92.

nych, autonomicznych zarówno wobec siebie nawzajem, jak i instytucji społecznych³.

W personalistycznej koncepcji wychowania patrzeć na świat dokonuje się poprzez wartość osoby. Wychowanek staje się celem wychowania, a nawet celem swego wychowawczego działania. Wychowanie polega na umożliwianiu wychowankowi wszechstronnego rozwoju jego własnej osobowości⁴ poprzez angażowanie jego aktywności na tyle, na ile osoba ludzka, świadoma i wolna, może być naprawdę aktywną⁵.

Kryształowanie się osobowości wychowanka, dokonujące się na drodze kształtowania własnych przeżyć i życiowych wartości, samorealizacji, wolności, jest naturalnym celem wychowania personalistycznego. Tym samym wyklucza się wszelką manipulację, czy też instrumentalne traktowanie osoby. Niezależnie od wieku, zdobytych wiadomości i umiejętności, wychowanek jest osobą, z którą musi się liczyć wychowawca. Postawa szacunku, otwartości, szczerości wobec wychowanka, kontakt osobowościowy, dobrowolność i przekonywanie stanowią kanon pedagogiki personalistycznej⁶.

Personalizm wpisał się na trwałe w historię pedagogiki. Ujęcie to odnajdujemy w jakiejś mierze u Jana Fryderyka Herbart. Twórca etyki i filozofii pedagogicznej uzależnia całe wychowanie od uprzednich filozoficznych odpowiedzi dotyczących sensu i celu życia człowieka. Stwierdza on również, że nikogo nie wolno kształtować podług siebie, ponieważ uczeń jest autonomiczny.

Osobowe spojrzenie na wychowanka jeszcze bardziej zostało rozwinięte w koncepcjach pedagogicznych Jana Władysława Dawida, Myslakowskiego, Kreutzta, Baley«a czy Szumana⁷. Jest ono obecne także w chrześcijańskim wychowaniu, które postrzega człowieka jako osobę ludzką stworzoną przez Boga, wolną i powracającą do Niego, zobowiązaną do samourzeczywistnienia się w samowychowaniu poprzez panowanie nad naturą i służbę społeczności. Zostało to wyraźnie zaznaczone w pierwszej encyklice Kościoła katolickiego w całości poświęconej wychowaniu – „*Divini illius magistrii*”, głównie zaś przy kreśleniu celu wychowania, zdeteterminowanym elementem świętości i doskonałości⁸.

Przedstawiony przez encyklikę cel chrześcijańskiego wychowania uwzględnia hierarchii wartości, które mają być osiągnięte w wychowaniu. Na najwyższym miejscu dokument stawia Najwyższą Wartość –

---

³ Por. J. HOMPLEWICZ, dz. cyt., s. 116.

⁴ Por. Z. MARCINIĄK, dz. cyt., s. 159; por. także R. PROIETTI SEGALINI, dz. cyt., s. 97.

⁵ Por. P. VIOTTO, dz. cyt., s. 231.

⁶ Por. J. HOMPLEWICZ, dz. cyt., s. 114.

⁷ Por. tamże, s. 115.

⁸ Por. S. DZIEKOŃSKI, *Wychowanie w nauczaniu Kościoła. Od początku wieku XIX do Soboru Watykańskiego II*, Warszawa 2000, s. 63.

Boga i złączoną z Nim osobowość człowieka powołanego do nieśmiertelności⁹. Dobra religijno – moralne wyprzedzają dobra materialne, a dobro społeczności stoi przed dobrem doczesnym jednostki¹⁰. Taka kolejność dóbr wynika z tradycyjnego ujęcia przez dokument myśli pedagogicznej, a przede wszystkim chrześcijańskiej. Nadaje ona całemu wychowaniu charakter kształtowania moralnego, które zdobywa się poprzez nieustanne działanie zmierzające do osiągnięcia ostatecznego celu człowieka¹¹.

Encyklika, prezentując cel chrześcijańskiego wychowania, uwzględnia więc całą naturę człowieka. Bierze pod uwagę jego religijne tęsknoty, które wykraczają poza ziemskie istnienie, ale jednocześnie jego otwartość na korzystanie i tworzenie dóbr doczesnych¹². Określony cel nadaje chrześcijańskiemu wychowaniu cechy heroizmu. Chrześcijanin dążąc ku Bogu – Najwyższej Sile, z pomocą natury i nadnatury, przejawia umiejętność dostrzegania wielkości nawet w upokorzeniu, cierpieniu czy w walce moralnej¹³.

Personalizm w wychowaniu ujawnia się jeszcze mocniej w nauczaniu Soboru Watykańskiego II oraz posoborowej myśli pedagogicznej rozwijanej przede wszystkim przez Jana Pawła II. Ojciec Święty zauważa, iż w wychowaniu chodzi o to, „(...)”, aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, aby bardziej „był”, a nie tylko „miał” – aby więc poprzez wszystko, co „ma”, co „posiada”, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, aby również umiał bardziej „być” nie tylko z innymi, ale także „dla drugich”¹⁴. Rozwinięcie tej myśli następuje w kolejnych wypowiedziach, w których papież zauważa, że „wychowanie jest przede wszystkim obdarzaniem człowieczeństwem – obdarzaniem dwustronnym”¹⁵, czyli „jest procesem, w którym wzajemna komunია osób dochodzi do głosu w sposób szczególny”¹⁶. Wychowanie kreślone przez Jana

⁹ Wpływa to z określonego poglądu na świat, według którego wszelkie dobra ziemskie ulegają zniszczeniu, a pozostaje tylko dusza ludzka, która w wieczności połączy się z ciałem. Por. W. GRANAT, *Zasady pedagogiki katolickiej w świetle dogmatu odkupienia grzechu pierworodnego*, MKW 28 (1939) nr 1-2, s. 52-53.

¹⁰ W powyższym stwierdzeniu chodzi o to, że w określonych wypadkach jednostka ma obowiązek poświęcenia swego życia dla dobra społeczności, np. narodu. Por. W. GRANAT, art. cyt., s. 52-53.

¹¹ Por. G. GROppo, *Teologia dell'educazione, Origine, identita, compiti*, LAS – Roma 1991, s. 66.

¹² Por. W. GRANAT, art. cyt., s. 52.

¹³ Por. tamże, s. 53.

¹⁴ Przemówienie w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) (Fragmenty, nn. 11-14), Paryż, 2 czerwca 1980, w: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II*. (1978-1999), red. S. URBAŃSKI, Warszawa 2000, s. 130.

¹⁵ List do Rodzin z okazji Roku Rodziny 1994, (fragmenty, n. 16), Rzym, 2 lutego 1994, w: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II*, dz. cyt., s. 354.

¹⁶ Tamże, s. 353.

Pawła II można zatem rozumieć jako proces samowychowania, który zaczyna się po osiągnięciu przez człowieka pewnego stopnia dojrzałości psychofizycznej¹⁷ i domaga się obecności wychowawcy. To spostrzeżenie potwierdza wypowiedź w Liście apostolskim do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży: „Jeśli bowiem nie ulega wątpliwości, że rodzina wychowuje, że szkoła kształci i wychowuje, to równocześnie tak działanie rodziny, jak i szkoły pozostanie niekompletne (a może nawet zostać wręcz zniweczone) – jeżeli każdy i każda z Was, Młodych, sam nie podejmie dzieła swojego wychowania. Wychowanie rodzinne i szkolne może tylko dostarczyć Wam elementów do dzieła samowychowania”¹⁸, które należy rozumieć jako cierpliwe, wytrwałe, trudne budowanie „od wewnątrz”.

W dziedzinie samowychowania istotnym programem stają się słowa Chrystusa „poznacie prawdę i prawda was wyzwoli”. Słowa te stanowią wewnętrzny rdzeń tego, co nazywamy samowychowaniem. Papież podkreśla, że młodzi mają wrodzony „zmysł prawdy”. Prawda zaś ma służyć wolności, która zawiera w sobie kryterium prawdy. Z kolei właściwe używanie wolności wymaga prawego sumienia, poczucia odpowiedzialności, otwarcia się na drugiego człowieka¹⁹.

2. Wychowanie ekologiczne jako cel personalizmu

Ideałem wychowania, jaki zakreśla się edukacji ekologicznej jest zrównoważony rozwój. Chodzi o wychowanie człowieka odznaczającego się zdolnością realizowania bieżących potrzeb w sposób nie ograniczający następnym pokoleniom możliwości zaspokajania ich oczekiwań. Rozwój taki dokonuje się na drodze współistnienia człowieka i przyrody w określonym stanie równowagi. Wymaga zatem znalezienia harmonii pomiędzy trzema aspektami: przyrodniczym, społecznym i gospodarczym. Ochrona środowiska, wzrost ekonomiczny i rozwój człowieka zarówno w płaszczyźnie indywidualnej jak i społecznej pozostają ze sobą w ścisłym związku²⁰. Zachodzi między nimi relacja zróżnicowania i komplementarności.

---

¹⁷ Por. tamże, s. 356.

¹⁸ List apostolski „Parati semper” Ojca Świętego Jana Pawła II do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży, w: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II*, dz. cyt., s. 47.

¹⁹ Por. tamże, s. 47.

²⁰ Pr. K. PLEWNICKA, *Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju*, w: *Edukacja w naturze czyli jak pokochać, poznać, zrozumieć i chronić przyrodę*, red. J. LEŚNIEWSKA, J.W. CZARTOSZEWSKI, *Chrześcijaństwo i edukacja ekologiczna* 2(2002), s. 56.

Tak nakreślony kierunek wychowania ekologicznego utożsamiania się w znacznej mierze z celami personalistycznej koncepcji wychowania, które całość zabiegów wychowawczych podporządkowuje integralnemu rozwojowi człowieka jako osoby, dokonującego się w płaszczyźnie indywidualnej i społecznej. Personalistyczna koncepcja wychowania jest bowiem zainteresowana całą osobą, jej wiecznym przeznaczeniem, a równocześnie wspólnym dobrem społeczeństwa. „W praktyce wymaga to zadbania o fizyczne, moralne i intelektualne dobro dzieci i młodzieży, tak żeby mogli zdobywać coraz doskonalszy zmysł odpowiedzialności, właściwie korzystając z wolności i przygotowywać się do czynnego udziału w życiu społecznym”²¹. Wychowanie prospołeczne należy powiązać się z tradycją i kulturą. Jego przedmiotem ma być sprawiedliwość i miłość społeczna, która oznacza pełnię ładu moralnego, będącego fundamentem życia każdego człowieka i społeczeństwa²². W zakres wychowania społecznego wpisane jest w szczególności wychowanie do wolności i pokoju, którego nie można zbudować tylko słowami, ani też przy pomocy siły zewnętrznej. Najpierw trzeba go pragnąć i jest on wynikiem wkładu wnoszonego przez wszystkich ludzi²³.

W wymiarze społecznym „norma personalistyczna” przekłada się na konkretne czyny miłości. Dzięki miłości człowiek jest zdolny traktować innych ludzi jak braci oraz doskonale rozumie prawdę, że ma być troskliwym administratorem powierzonego mu świata. Miłość stanowi główny motyw w humanizowaniu środowiska naturalnego, czyli zaangażowaniu się człowieka w przeobrażania świata. Ingerencja w przyrodę winna współbrzmieć z potwierdzeniem godności ludzkiej i miłości.

Aby miłość przybrała w człowieku właśnie taki wyraz potrzeba kształtować w nim pewne uzdolnienia od dzieciństwa. W tym względzie wielkie znaczenie odgrywa przykład ze strony rodziców i wychowawców. Okazywana przez nich czułość, szacunek, usłużność, bezinteresowność, gotowość do poświęceń, uczą dzieci troski o potrzeby bliźniego – zarówno duchowe, jak i materialne, a tym samym wychowują do szacunku wobec świata przyrody.

Wychowanie do miłości akcentowane jest bardzo mocno w religii chrześcijańskiej. Analiza dokumentów Kościoła katolickiego, tak przedsoberowych, jak i soborowych oraz współczesnych pokazuje, że tworzenie w wychowaniu atmosfery miłości jest podstawowym warunkiem do-

---

²¹ Audiencja dla biskupów ze Stanów Zjednoczonych Ameryki, przybyłych z wizytą „ad limina Apostolorum”, Watykan, 28 października 1983, w: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II*, dz. cyt., s. 235.

²² Zob. S. CHROBAK, *Koncepcji wychowania personalistycznego w nauczaniu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Warszawa 1999, s. 73-77.

²³ Por. „Pokój i młodzi idą razem”, Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na XVIII Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 1985, w: *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II*, dz. cyt., s. 69.

bręgo wychowania, jego skuteczności. Chrześcijanin naśladowując miłość Chrystusa odnajduje właściwe relacje ze środowiskiem, w którym żyje. W świetle Objawienia źródłem miłości do rzeczy stworzonych i odpowiedzialności za stan naturalnego środowiska jest miłość do Boga Stwórcy i Odkupiciela. Dlatego też działalność człowieka w świecie powinna być zdeterminowana właśnie taką miłością. Jedynie ona bowiem pozwala prawdziwie i całkowicie poświęcić się trosce np. o zaspokajanie podstawowych potrzeb mieszkańców odległych rejonów świata, budować solidarność między ludzką oraz ze środowiskiem naturalnym²⁴.

3. Osoba ludzka jako podstawowe kryterium wychowania ekologicznego

Wychowanie ekologiczne w edukacji personalistycznej przyjmuje równocześnie swoisty charakter. Całość działań zmierzających do ochrony i rozwoju środowiska społeczno – przyrodniczego uwarunkowana jest dobrem osoby, powołanej do utrzymywania życia. Rodzi się konieczność nauczania – szczególnie młodych ludzi – szacunku dla życia i sposobu, w jakim ono rodzi się, przebiega, umiera i nieustannie odradza²⁵. W personalistycznej koncepcji wychowania okazywanie szacunku dla przyrody będzie przejawem afirmacji człowieka, włączonego w środowisko, a równocześnie poza nie wykraczającego. Szacunek dla przyrody jest konsekwencją poszanowania godności ludzkiej. Mamy zatem do czynienia z antropocentryzmem. W tej perspektywie poszanowanie praw przyrody będzie poszanowaniem praw należnych człowiekowi. Powinności ludzkie wobec naturalnego środowiska nabierają charakteru moralnego, gdyż ostatecznym ich odbiorcą jest człowiek. Osoba ludzka stanowi podstawowe kryterium dobra, jakie należy się innym bytom.

Afirmacja osoby ludzkiej nie przeczy dobru autonomicznemu żywych organizmów. Jakkolwiek w skrajnej postaci antropocentryzmu ujawnia się w jakiejś mierze deprecjacja bytów nie posiadających rozumu, świadomości, niezdolnych do tworzenia nauki, kultury, cywilizacji, jednak w personalizmie taka sytuacja nie musi, a nawet nie powinna mieć miejsca²⁶.

---

²⁴ Por. S. DZIEKOŃSKI, *Wychowanie ekologiczne w religii chrześcijańskiej*, w: *Podstawy kultury ekologicznej*, red. J.M. DOŁĘGA, Polska Akademia Nauk. Komitet „Człowiek i środowisko” Zeszyty Naukowe 32(2002), s. 72-73.

²⁵ Por. S. ROLLER, *Cele wychowania – tworzenie i odradzanie*, w: *Bliskie i dalekie cele wychowania*, Warszawa 1987, s. 413-414.

²⁶ Por. P. KĘDZIERSKI, *Motywacja troski o zachowanie naturalnego środowiska w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Edukacja ekologiczna na progu XXI wieku: stan, możliwości, programy*, red. J. W. CZARTOSZEWSKI, *Chrześcijaństwo i edukacja ekologiczna* 1(2001), s. 132.

Opinię tę potwierdzają wypowiedzi Jana Pawła II, który prezentując personalistyczną wizję wychowania²⁷, jako najbardziej odpowiadającą człowiekowi, podaje również naukę o „dobru własnym” świata przyrody. Oznacza to konieczność ograniczenia dowolnego korzystania z darów naturalnego środowiska. Głównym motywem takiego zachowania jest życie człowieka. Następne pokolenia mają prawo do życia w takim samym stanie przyrody, w jakim przebiega nasza egzystencja. Zdegradowane środowisko wpływa na jakość życia ludzkiego. Nie mogąc zapewnić ludziom należytych warunków do ich rozwoju fizycznego i psychicznego przyczynia się do utraty zdrowia. Ojciec święty wskazuje równocześnie na pozytywne strony kontaktu człowieka z przyrodą. Odwołując się do Biblii mówi o dobroczynnym działaniu stworzonego świata na człowieka, o rekreacyjnych i estetycznych właściwościach przyrody. Troška o stan przyrody posiada zatem antropocentryczny charakter²⁸.

Wychowanie do poszanowania środowiska przyrodniczego winno rozpoczynać się jak najwcześniej. Nie dziwi zatem, że propozycje takiego wychowania spotykamy w programach edukacyjnych skierowanych już na pierwsze etapy nauczania. W wyniku działań wychowawczych dzieci i młodzież mają:

- zrozumieć ideę ekorozwoju;
- uwrażliwić się na działania człowieka zagrażające środowisku;
- rozwijać i stosować umiejętności niezbędne dla aktywnego uczestniczenia w ochronie środowiska na obszarze: lokalnym, krajowym i globalnym;
- zatroszczyć się o obecną i przyszłą jakość istnienia ludzi, zwierząt, roślin i przyrody nieożywionej;
- doskonalić krytyczną analizę kontrowersyjnych problemów ekologicznych;
- pełniej zrozumieć prawdę, że w sprawach dotyczących środowiska nie ma prostych rozwiązań²⁹.

Na zwiększenie świadomości i postaw ekologicznych duży wpływ ma aktywne włączenie się dzieci, młodzieży i dorosłych w prace na rzecz funkcjonowania środowiska. Ważnym elementem tej aktywności są ścieżki przyrodniczo-edukacyjne, najczęściej kilku lub kilkunasto kilometrowe trasy z zaplanowanymi punktami postojowymi³⁰. Trasy ścieżek przyrod-

---

²⁷ Por. S. DZIEKOŃSKI, *Przewodnie idee wychowania młodzieży w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Dzisiejsza młodzież*, red. J. STALA, Kraków 2001, s. 96.

²⁸ Por. P. KĘDZIERSKI, *Motywacja troski o zachowanie naturalnego środowiska w nauczaniu Jana Pawła II*, art. cyt., s. 134-135.

²⁹ Por. K. PLEWNICKA, *Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju*, art. cyt., s. 60.

³⁰ „Pojęcie ścieżka występuje zazwyczaj w połączeniu z przymiotnikami dydaktyczna i przyrodnicza w bardzo różnych wariantach:

– ścieżka przyrodnicza;

niczno – edukacyjnych tworzone są głównie na terenach o dużych walorach przyrodniczych, obszarach objętych ochroną, np. parkach narodowych, rezerwach. Umożliwiają one poznanie głównych walorów wybranego miejsca. Ponieważ mają charakter interdyscyplinarny łączą najczęściej zagadnienia z zakresu: biologii, geografii, ochrony środowiska, hydrologii, historii. Przebieg ścieżki dydaktycznej daje możliwość logicznego i coraz bogatszego zapoznawania się z zagadnieniami dotyczącymi głównie zjawisk przyrodniczych występujących na danym obszarze. Dzięki temu odbiorca uzyskuje pełny obraz środowiska naturalnego, wzajemnych relacji, jakie zachodzą pomiędzy nim a środowiskiem³¹.

4. Specyfika wychowania ekologicznego w personalizmie chrześcijańskim

Zaznaczyliśmy już wyżej, że personalizizm wpisuje się w koncepcję wychowania tworzoną w chrześcijaństwie. W ujęciu chrześcijańskim otrzymuje on jednak swoisty charakter, który wyraża się przede wszystkim w mocniejszym wyakcentowaniu teocentryzmu. U podstaw wychowania ekologicznego pojawia się prawda o Bogu Stwórcy, stworzeniu wszechświata i człowieka.

Przybliżenie prawdy o Bogu Stwórcy pozwala pełniej zrozumieć, że Bóg stwarzając świat z niczego i w sposób całkowicie wolny kierował się miłością i dobrocią oraz nadal go podtrzymuje w istnieniu i nim kieruje. Bóg chociaż pozostaje wobec świata transcendentny daje się poznać poprzez stworzone dzieła.

Wszechświat odzwierciedlający doskonałość i mądrość Stwórcy ukierunkowany jest na Boga. Jest to teologiczna prawda o stworzeniu wszechświata, która uwrażliwia na jego piękno, porządek w nim panujący, dobro, harmonię, różnorodność i bogactwo, współzależność stworzeń, solidarność i równocześnie hierarchię. Ukoronowaniem wszystkich rzeczy jest człowiek, co jeszcze mocniej zostaje podkreślone w teologicznej prawdzie o stworzeniu człowieka.

-
- ścieżka dydaktyczna;
  - przyrodnicza ścieżka dydaktyczna;
  - ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna.

Czasem w zależności od lokalnych potrzeb, dodaje się inne określenia uściślające już bardziej charakter ścieżki: np. leśna ścieżka przyrodnicza, wodna ścieżka, ścieżka botaniczna, dendrologiczna, ścieżki faunistyczne. Łączenie ze sobą pojęć dydaktyczna i przyrodnicza wskazuje jednoznacznie na to, iż celem tak urządzonej ścieżki jest poznawanie przyrody w procesie dydaktycznym". W. BORKOWSKI, *Rodzaje terenowych ścieżek przyrodniczych*, w: *Edukacja w naturze czyli jak pokochać, poznać, zrozumieć i chronić przyrodę*, Chrześcijaństwo i edukacja ekologiczna 2(2002), s. 50.

³¹ Por. A. MATYSIAK, *Celowość tworzenia ścieżek dydaktycznych*, w: *Edukacja w naturze czyli jak pokochać, poznać, zrozumieć i chronić przyrodę*, dz. cyt., s. 48.

Człowiek, w odróżnieniu od innych bytów, został stworzony na obraz Boga. Oprócz tego wyróżnienia są także inne, które można traktować jako dary otrzymane od Stwórcy. Wśród nich należy wyszczególnić przyjaźń z Bogiem oraz powierzenie człowiekowi panowania nad światem i rozwijania go w sposób odpowiedzialny, czyli zgodny z zamysłem Stwórcy. Człowiek łączy w sobie świat duchowy i materialny. Dlatego też jest wezwany do rozwijania w sobie życia wiary w celu pełnego zrozumienia prawdy objawionej i zastosowania jej w życiu³².

W personalizmie chrześcijańskim szczególnie mocno zostaje uwypuklony chrystocentryzm. Dają temu wyraz liczne wypowiedzi Kościoła. W encyklice *Divini illius magistrii* – najbardziej reprezentatywnym przedso-borowym dokumencie poświęconym bezpośrednio wychowaniu, zauważa się, że wychowanie ma prowadzić do odtworzenia w człowieku Chrystusa. W podobnym duchu wypowiadają się Ojcowie Soboru Watykańskiego II. Prezentując odnowioną koncepcję chrześcijańskiego wychowania wyraźnie zaznaczają, iż jego celem jest prowadzenie wychowanka do doskonałości „na miarę wieku pełności Chrystusowej”³³. Z chrystocentryzmu wypływa zasada moralizmu Chrystusowego, domagająca się przyjmowania w wychowaniu wartości zgodnie z prawidłowo ukształtowanym sumieniem i przez osobisty wybór; rodząca konieczność wychowania do odpowiedzialności przez nieustanny wysiłek oraz zapewnienia w wychowaniu prawdziwej wolności. Z moralizmu Chrystusowego wynika zaś zasada personalizmu chrześcijańskiego, który szanuje prawdziwą wolność jako cel, broni praw i godności człowieka jako osoby ludzkiej. Personalizm chrześcijański determinuje natomiast zasadę humanizmu chrześcijańskiego, wskazującego na społeczną naturę człowieka, domagającą się pomocy od innych, a równocześnie wezwaną do jej świadczenia. Na chrystocentryzmie, moralizmie, personalizmie i humanizmie chrześcijańskim opiera się ideał wychowania chrześcijańskiego, kryjący w sobie podwójny cel: nadprzyrodzony – dotyczący zbawienia, oraz doczesny – obejmujący dobro osoby ludzkiej i środowiska społeczno – przyrodniczego³⁴.

Ukierunkowanie całego wychowania na Chrystusa rodzi zatem konkretne implikacje także w płaszczyźnie ekologicznej. Chrystus jest tym, który nadaje stworzeniu szczególną godność. W osobie Chrystusa nie tylko człowiek, ale i przyroda doznaje wielkiego wyniesienia. Chrystus przywraca pokój. Pojednanie to ma charakter uniwersalny. Dotyczy całego stworzonego świata, nie wyłączając człowieka. Cała natura została wyrwana z niewoli grzechu i śmierci. Dzieło odkupienia zapoczątkowa-

---

³² Por. S. DZIEKOŃSKI, *Wychowanie ekologiczne w religii chrześcijańskiej*, art. cyt., s. 60-61.

³³ Por. S. DZIEKOŃSKI, *Wychowanie w nauczaniu Kościoła...*, dz. cyt., s. 75.

³⁴ Por. tamże, s. 81-82.

ne przez Chrystusa przywraca stworzeniu pierwotną świętość oraz godność. Chrystus swoim przyjściem ukazuje człowiekowi wyjątkową godność stworzonej natury. Dlatego też okazywanie jej należnego szacunku jest powinnością człowieka³⁵.

Powyższe ujęcia znajdują swoje źródło i ostateczną argumentację w Biblii, która stanowi bazę do rozstrzygnięć ekologicznych w religii chrześcijańskiej. Słowo objawione pozwala pełniej poznać i zrozumieć wspomniane wyżej prawdy: o Bogu Stwórcy, wszechświecie i człowieku. Analiza tekstów biblijnych umożliwia aksjologiczne ujęcie środowiska jako dzieła stwórczego, ukazuje chrystocentryczny wymiar świata jako wyznacznik wartości i zwraca uwagę na eschatologiczne ukierunkowanie świata jako finalne dopełnienie jego wartości. Pismo święte, głównie zaś psalmy, mówią o autonomii i obiektywnej wartości wszystkich stworzeń, ścisłej więzi między nimi i wspólnego przeznaczenia, równocześnie zaś podkreślają wyjątkowe miejsce, jakie zajmuje wśród nich człowiek. Powstałe byty są poddane władzy człowieka. Może on korzystać z zasobów ziemi, ale niezbędna jest przy tym jego praca na rzecz ich odnawiania, tworzenia kultury materialnej i duchowej. Władza człowieka nad przyrodą nie jest bezwzględna. Winna liczyć się z wolą Stwórcy i Zbawcy oraz być nacechowana mądrością i szacunkiem dla dzieła Bożego. Środowisko naturalne jest nie tylko warunkiem doczesnego przetrwania człowieka, lecz stanowi wartość w perspektywie wieczności³⁶.

Wychowanie ekologiczne w edukacji chrześcijańskiej otrzymuje również konkretne zasady³⁷:

- w wychowaniu ekologicznym stosować terminologię religijną i teologiczną;
- w przekazywanych treściach ekologicznych zachowywać perspektywę biblijną i teologiczną;
- treści teologiczne przekazywane w procesie edukacji ekologicznej przekładać na język praktyki.

Powyższe zasady znajdują swe zastosowanie między innymi w katechezie. Tematyka ekologiczna jest obecna w katechetycznej myśli Kościoła, jakkolwiek nie używa się terminu: „ekologia”. Terminowi temu odpowiadają treści dotyczące stworzenia wszechświata, jego początków i celu ostatecznego, zaczerpnięte przede wszystkim z Pisma św., rozwijane w teologicznej refleksji Kościoła i podawane przez katechezę, która jest wychowaniem w wierze, prowadzącym do tego, „(...) by Bóg, «będący

---

³⁵ Por. P. KĘDZIERSKI, *Motywacja troski o zachowanie naturalnego środowiska w nauczaniu Jana Pawła II*, art. cyt., s.145-146.

³⁶ Por. S. DZIEKOŃSKI, *Wychowanie ekologiczne w religii chrześcijańskiej*, art. cyt., s. 61-65.

³⁷ Por. J. LEŚNIEWSKA, *Zasady chrześcijańskiej edukacji ekologicznej w rodzinie*, w: *Edukacja ekologiczna w rodzinie*, red. J. M. DOŁĘGA i J. W. CZARTOSZEWSKI, *Episeme* 9(2000), s. 189-214.

Stwórcą wszystkiego, stał się ostatecznie <wszystkim we wszystkich> (1Kor 15, 28), zapewniając równocześnie i własną chwałę i nasze szczęście»³⁸.

Tematyka ekologiczna pojawia się nie tylko w katechetycznych dokumentach Kościoła, ale też w podręcznikach i materiałach do nauczania religii. Szerokie uwzględnienie w katechezie zagadnień dotyczących wychowania do poszanowania środowiska społeczno-przyrodniczego daje szansę do tworzenia tzw. ścieżek międzyprzedmiotowych, których realizacja zapewnia bardziej skuteczne kształtowanie świadomości i postaw proekologicznych. Duże znaczenie ma współpraca katechezy z takimi dziedzinami wiedzy, jak: nauki przyrodnicze, filozoficzne, geografia, wychowanie obywatelskie i ekologia³⁹. Wychowanie ekologiczne na katechezie, czy w ogóle w religii chrześcijańskiej posiada ogromne znaczenie z wielu względów, głównie zaś dlatego, że w edukacji ekologicznej następuje odwołanie do wiary i myśli chrześcijańskiej. W konsekwencji edukacja taka nie jest związana w pierwszym rzędzie z podaniem odpowiedniej informacji, ale z kształtowaniem sumień i postaw proekologicznych, wyzwalaniem osobistej odpowiedzialności za stworzenia na drodze osobistego zaangażowania w ochronę stworzonego świata⁴⁰.

Wnioski

We współczesnej rzeczywistości wartość człowieka, jego godność, życie jest dość często poddawane w wątpliwość, zaś mentalność konsumpcyjna, apoteoza wolności, hołdowanie egoizmowi przybierają zastraszające rozmiary. Sytuacja ta odbija się negatywnie na wychowaniu do poszanowania środowiska społeczno-przyrodniczego. Przedstawiane propozycje wychowania proekologicznego dość często koncentrują się na praktycznych zaleceniach, odnoszących się przede wszystkim do świata przyrody. Niejednokrotnie pomijany jest wymiar społeczny tego wychowania i motywacja personalistyczna. Dlatego też odkrycie wartości personalizmu pedagogicznego dla wychowania ekologicznego jest dzisiaj szczególnie ważne. Przedstawiona refleksja pokazuje, że wychowanie ekologiczne jest bliskie personalistycznej koncepcji wychowania, a nawet immanentnie tkwiące w kreślonych przez nią celach i zasadach. U podstaw wychowania ekologicznego w personalizmie znajduje się wielkość i

---

³⁸ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 294.

³⁹ Por. S. DZIEKOŃSKI, *Teologiczne podstawy wychowania ekologicznego w katechezie*, *Ateneum Kapłańskie* 3(2002), s. 492.

⁴⁰ Por. J. LEŚNIEWSKA, *Zasady chrześcijańskiej edukacji ekologicznej w rodzinie*, art. cyt., s. 189-190.

godność człowieka jako osoby. „Norma personalistyczna” wychowania proekologicznego bynajmniej nie deprecjonuje innych bytów posiadających autonomię i obiektywną wartość. Pomiedzy człowiekiem i innymi stworzeniami dostrzega się ściśle więzi, relacje współzależności, wspólne dzielenie losu. Jest to szczególnie podkreślone w chrześcijańskiej koncepcji personalizmu, która całość wychowania ukierunkowuje chrystocentrycznie.

Ecological Education in a Personalistic Perspective

SUMMARY

In modern reality the value and the dignity of man, the value of life is very often placed in doubt, while consumer mentality, glorification of freedom, subjection to egoism - achieve great measures. This situation has its negative reflection on education towards the respect of the socio-natural environment. Suggestions presented for pro-ecological education quite frequently concentrate themselves on practical recommendations, which apply above all to the world of nature. Many a time the social dimension of this education and personalistic motivation are omitted. So, the uncovering of the value of pedagogical personalism for ecological education is especially important today. The reflection presented here shows that ecological education is close to the personalistic concept of education, and it is even immanently rooted in the aims and principles plotted by it. At the foundations of ecological education in personalism we find the greatness and the dignity of the human being as a person. The „personalistic norm”) of pro-ecological education by no means depreciates others beings possessing autonomy and objective value. Between man and other beings one can see close ties, relations of interdependence, common sharing of destiny. This is especially underlined in the Christian concept of personalism, which directs the whole of education in the Christ-centred direction.